

MİLLÎ FOLKLOR

Üç Aylık Uluslar Arası Halkbilimi Dergisi

International and Quarterly Journal of Folklore

Revue Internationale et Trimestrielle des Arts et Traditions Populaires

Cilt/Volume/Tome: 7 • Yıl/Year/Année: 14 • Sayı/Number/Nombre: 54 •
Yaz/Summer/Été: 2002 • ISSN 1300-3984

İÇİNDEKİLER / Contents / Sommaire

- Hakem Kurulu / Editorial Board / Comité d'Experts3
- Birkaç Söz/Foreword/ Par l'éditeur4
M. Öcal OĞUZ
- Ulusal Kalıtın Küreselleştirilmesi ve Türk El Sanatları / Globalization of National Cultural Heritage and Turkish Handcrafts / Mondialisation du patrimoine national et l'artisanat turc5
Doç. Dr. M. Öcal OĞUZ
- Destan Araştırma ve İncelemelerinde Kullanılan Bazı Terimler Hakkında-II / On Some of the Terms Used in The Research and Study Epics-II / A propos des certains termes utilisés aux recherches et études de épopées-II11
Doç. Dr. Metin EKİCİ
- Aşık Sənətində İnformativ Yük Və Repertuar Problemi / The Problem of Informative Responsibility and Repertoire in Minstrel-Singers' Poetry / Problème de repertoire et responsabilité informatique dans la poésie de "Açhik"19
Prof. Dr. Meherrem QASIMLI
- XVIII. Yüzyılda Lâtin Harfleriyle Yazılmış Fransızca-Türkçe Bir Sözlük / A 18th Century French-Turkish Dictionary in Latin Alphabet / Dictionnaire Turco-français au XVIII. siècle qui a été écrit en lettres latins25
Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
- Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş / "Kıdır" the Possessor of Happiness in Turkish Myth and the Transition from "Kıdır" to "Hızır" in the Change of Civilization Circle / Kut İyesi "(Propriétaire de sainteté) appelé "Kıdır" dans la mythologie turque et transformation de "Kıdır" a "Hızır"30
Yard. Doç. Dr. İsmet ÇETİN
- Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri / "Hıdırellez" Celebrations and Their Functions in Turkish World / Célébrations de "Hıdırellez" dans le monde turc et ces fonctions35
Yard. Doç. Dr. Ayşe YÜCEL
- Türklerde Hıdırellez Geleneği / "Hıdırellez" Tradition Among Turkish People / Tradition de "Hıdırellez" Chez Les Turcs39
Yard. Doç. Dr. Enver ARAS
- Kırgız Tarihinde Bir Kadın General: Kurmancan Datka / A Female General in Kyrgyz History: Kurmancan Datka / Une femme générale dans l'histoire de Kirghiz: "Kurmancan Datka"55
Doç. Dr. Nerin KOSE
- Karakalpak Kişi Adları Üzerine Bir İnceleme / A Study on the Karakalpak Turkish Personal Names / Une étude sur les noms personnels de Karakalpak62
Doç. Dr. Ülkü ÇELİK ŞAVK

KIRGIZ TARİHİNDE BİR KADIN GENERAL : KURMANCAN DATKA

A Female General in Kyrgyz History: Kurmancan Datka

Une femme générale dans l'histoire de Kirghiz: "Kurmancan Datka"

Doç. Dr. Nerin KÖSE*

ÖZET

Kurmancan Datka (1811-1907) Kırgız tarihinde "datka" ünvanı verilen tek kadındır. İyi bir eğitim görmüş olan Kurmancan Almbek Datka ile evlendikten sonra memleketin siyasetinde etkin bir rol oynamıştır. Eşinin ölümünden sonra da 5 oğlu ile birlikte özgürlük mücadelesini devam ettirmiş; ölünceye kadar "Altay Kraliçesi" olarak, milletinin her konuda Lideri olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kurmancan, Almbek, Datka, Kırgızlar, Hokand, Kamçibek, Skobelev

ABSTRACT

Kurmancan Datka(1811-1907) is the only women who has been titled "datka" in Kirgiz history. She had well educated and after she'd married with Almbek Datka had played a great politic role in her country. After her husband's death, she'd continued the liberty struggle with her 5 sons. As the queen of Altai, she had been a leader of her nation until she'd died.

Key Words

Kurmancan, Almbek, Datka, Kirgiz, Hokand, Kamçibek, Skobelev

Bilinmektedir ki tarih boyunca yaşamış ve herhangi bir alanda sivrilmiş olan liderlerin ortaya çıkmasında yeteneği, eğitimi ve yakın çevresi kadar içinde bulunduğu dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi durumu da etkili olmuştur. Özellikle toplumlarda siyasi bir kimlikte sivrilmiş liderlerin bu özelliklerini kazanmalarında ise söz konusu ettiğimiz hususlardan aldığı eğitimin, yakın çevresinin ve yetiştiği çağın siyasi olaylarının etkili olacağı, ortadadır. Bu sebeple araştırmacıların ve anılarını yazanların "akıl göğünün Zühre Yıldızı" diye tanımladıkları; Kırgız Tarihi'nin tek bayan generali Kurmancan Datka'yı tanıyabilmek için önce içinde büyüyen yetiştiği çağın siyasi durumuna kısaca göz atmak gerektiğine inanıyoruz.

Tarihin en eski Kavimlerinden olan

Kırgızlar ilk devletlerini M.Ö. III. Asırda "Ki-Ku" adıyla kurmuşlardır. (Saray, s:198, Kafesoğlu, ss:49-50) Daha sonra Hun İmparatorluğu'nun idaresindeki diğer boylarda bir arada yaşayıp VI-VI-II.asırlarda Göktürk Devleti'ne tabi olmuşlarsa da özgürlükleri uğruna sık sık başkaldıran Kırgızlar (Kafesoğlu, s:131) Kırgızlar Göktürk Devleti tarafından Uygur Devleti'ne bağlanmıştır (Saray, s:199). Ancak Kırgızlar yine rahat durmayarak Uygur Devleti'nin Kuzey kesimlerini işgal ederek onları hakimiyetleri altına almışlardır (Saray, s:199; Orkun, ss:162-163).

Bu arada Kırgızlar kendilerini ticarete vererek oldukça zengin bir duruma gelmişlerdir. Çünkü yaşadıkları bölge ticaret kervanlarının geçtiği bir yerde olup İranlı, Çinli hatta Bizanslı tüccar-

* E.Ü. Edebiyat Fak. Öğretim Üyesi

larla bağlantı kurup, iş yaparak rahat bir hayata kavuşmuşlardır. (Saray, ss:198-199). Ne yazık ki bu durum uzun sürmemiş; Çin orduları önce Göktürk'lerin topraklarını, Moğolistan'ı ve Kırgızlar'ın yaşadıkları yerleri işgal edince, bugünkü topraklarına çekilmişlerdir. 13 yy.da Cengiz Han'ın idaresinde Moğolların hakimiyeti altına girmişlerse de bir müddet sonra özgürlüklerini yeniden kazanan Kırgızlar Timur'un, Moğolların ve kuzeyden de Rusların saldırılarıyla epeyce yıpranmışlardır. Fergana vadisinde Ebu'l-Hayr tarafından kurulan Özbek Devleti'nin Moğol akınları karşısındaki zayıflığı ise Kırgızları, bugünkü Kırgızistan bozkırlarına çekilip Kazaklarla birlikte yaşamalarına; Kazak Kırgızlar olarak anılmalarına sebep olmuştur (Saray, ss:199-200).

XVII. yy.a kadar Kazaklarla huzur içinde yaşayan Kırgızlar aynı anda doğudan güneye yayılan Moğollarla, kuzeyden ilerleyen Rusların saldırıları karşısında kaldılar. Nitekim Ruslar Kazan'ı, Astrahan'ı işgal ederek Başkurt ve Kazakların yaşadığı bölgelere yayılmaya başladılar. Bu arada Moğolistan'daki Kalmuk kabileleri Kırgız ve Kazakların yaşadığı bozkırları işgal ve yağma ettiler. Giderek Kazakistan'ın batısına yürüyen Kalmukları gören Ebul' Hayr ise, Ruslardan yardım istemek zorunda kaldı. "Askeri Orenburg kalesini kurmaları" şartıyla teklifi kabul eden Ruslar en verimli topraklara kendi göçmenlerini yerleştirdiler ve 1848,1856 yıllarındaki işgaller ile Kazakistan'ın tamamı ile Kırgızistan'ın kuzeybatı kısımlarını aldılar. Bu, Kazaklarla birlikte Kırgızların Rus esaretine düşmesi, Rusların ise Orta Asya Türk Devletlerine meydan okuması idi (Saray, ss:200-201).

Bu arada 1425'de kurulan Özbek Devleti XVI. yy.da bütün Orta Asya Türklerini bir araya toplayabilmiş idi.

Ancak Muhammed Şeybani'nin Şah İsmail'e yenilmesi ve ülkenin işgal edilmesi yanında Hive'nin İran işgalinden kurtulup istiklalini ilan etmesi ile Özbek Devleti ikiye bölündü. Merkezi Buhara olan bu devlet ile Hive arasındaki rekabet yıllarca sürecekti. Buhara'da Özbekler çoğunlukla olduğu halde Hive'deki nüfusları, Türkmenler'e eşit idi. Hokand'da ise durum daha farklıydı: Başta Özbeklerin çoğunluğu teşkil ettiği oran, Rusların ve Kalmukların istilaları sonucunda Kırgızların Hokand'a katılmalarıyla değişmiş, Hokand'ın askeri ve idari bakımdan bir Kırgız Devleti haline gelmesini sağlamıştır (Saray, ss:201-202).

Böylece Hokand Devleti, çoğunluğu Kırgızların oluşturduğu askeri güçle kuvvetlendi ve Doğu Türkistan Türkleri'nin Çin saldırısına karşı güvendikleri bir sığınak oldu. XVIII. yy.a kadar devam eden bu durum 3-4 bin çadırılık bir Kırgız grubunun Yenisey (İli) havalisine inmelerini "Kırgızların gücünden ve Doğu Türkistan Türkleri'nin giderek güçlenmesinden çekinen" Çinliler fırsat bilerek 1757'de önce Doğu Türkistan'a, sonra İli havzasına, nihayet Hokand'a saldırarak onları yenilgiye uğratmışlardır. Buna rağmen Hokand Devleti Doğu Türkistan Türkleri'nden vergi toplama-ya gelen Çin valileri kovmuş; yöneticileri Özbek olan Buhara Hanlığı'nı kıskandırmıştır (Saray, ss:202-203). Bu arada aralarında bir rekabet doğan Buhara hükümdarı Haydar Şah ile Hokand hükümdarı Ömer Han'ın Osmanlı Hükümeti'ne bildirdikleri "biat etme ve yardım isteme yolundaki istek ve ricaları", Orta Asya Türkleri'ni parçalamamak düşüncesiyle reddedildiğini (Saray, ss:203-207) de belirtelim.

Hive Hanlığı'na gelince... Üç hanlıktan en geniş topraklarına sahip olan bu devlet bir yandan Hokand Hanlığı'na, bir yandan da Kazak Türkleri'nin top-

raklarına komşu idiler. Hem bu komşu oluşları, hem de her iki hanlığın dinlerinin ortak olması sebebiyle — müsamaha — göstermeleri Kazakların, Rusların her saldırısında Hokand ve Hiv ve topraklarına sığınmalarına, dolayısıyla da Ruslarla çatışmalarına yol açmıştır (Saray, s:207; Gürün, s:250). Üstelik Buhara Han'ı Nasrullah'ın bu tür tehlikeleri sezme yerine kıskançlığını Hokand hanları üzerine çevirmesi; kardeşi Ömer Han'ı hatta kendine "sakin ve dikkatli olmasını" tavsiye eden iki İngiliz temsilciyi öldürtmesi (Saray, s:208) Rusların gözlerini "huzuru temin etmek için bertaraf edilmeleri için gerekli gördükleri Hokand"a dikmelerine sebep olmuştur (Gürün, s:650).

İşte tam bu sırada Buhara hükümdarı Nasrullah Han, Hokand hükümdarı Muhammed Ali'nin "iç işlerine karışmalarını için anlaşma yapmaları" yollu teklifini "Hokand ordusunun sınırda olmalarını" fırsat bilerek reddeder ve Hokand'ı, kuşatır; hükümdar ile yakınlarını öldürtür (Saray, ss:211-212). Ondan sonra tahta çıkan Şir Ali Han da bir suikast sonucu öldürülünce Hokand Hanlığı iyi bir devlet adamı olmayan, tahtı için Buhara Hanlığı'na sığınan ve üç defa tahta geçen Hudayar Han'ın eline kalır (Saray, ss:211-212). Bunu fırsat bilen Rusların Kazalinsk Kalesi'ni almaları, Hokand Hanlığı'ndaki Özbek, Kırgız, Kıpçak ve Kazak Türkleri'nin birbirleriyle mücadeleye başlamaları da Hudayar Han'a" siyasetini değiştirmemiştir (Saray, ss:213-215). Böylece Türkistan'ın her tarafına yayılmaya başlayan Rusların (Saray, ss:214-217) bu durumu dünya kamuoyuna "söz konusu topraklarda yaşayan, hiçbir organizasyonu olmayan Türklere medeniyet ve kültür götürmeye yönelik davranışlar" olarak açıkladıkları bu girişimine (Saray, ss:217-218, Gürün, s:651) Osmanlı Devletine vaziyeti açık-

lamak üzere gönderilen Hacı Ruzi Bey'in hükümeti tarafından geçiştirilmesini (Saray, ss:212-213) de ekleyecek olursak durumun ne derece ümitsiz olduğu anlaşılacaktır. Bu arada Osmanlı Hükümetini suçlamak yerine dönemin padişahının Abdülaziz olmasıyla, Paris Antlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'ni bir müddet de olsa rahatlamasını sağlayan Sadrazam Ali Paşa'nın ölmüş olmasıyla, yerine Rus yanlısı Mahmut Nedim Paşa'nın bulunduğunu (Karal I, ss:214-247; Karal II, s:23) düşünmenin ise, daha doğru olacağını düşünüyoruz.

İşte Kurmanbek Datka'nın eşi Alimbek Datka, Hokand Hanlığı'nın bu kargaşa ortamında Kırgızların talihine bir güneş gibi doğmuştur. Nitekim Hokand Hanlığı'nın başbakanı Alimbek (kaynaklarda Almkul olarak da geçmektedir) Datka Hudayar Han'ın Buhara'ya sığınarak "tahtını alması için yardım rica ettiği Nasrullah'ın Hokand'a yürümesi" üzerine onu durdurmuş ve ülkesinin kontrolünü eline almıştır (Saray, ss:218-219); Rusların Çernyayev komutasında Hokand'a yürümleri üzerine Kanesarı Kasım Bey önderliğinde bir kuvvet yollamış, yetmeyince de kendisi askerleriyle birlikte Rus ordularını geri püskürtmüştür (Saray, ss:219-220); daha sonra Rusları geri püskürtmüş ve ağır yaralanarak Taşkent'te 1865'te ölmüştür (Saray, ss:220-221).

Kurmancan'ın Kırgızlara lider olmasında kesin tesiri olan Alimbek Datka 1799 yılında Altay Bölgesi'nde Coşolu Köyü'nün eteklerindeki (Gülçö'ye yakın) Kargaşa denilen yerde dünyaya gelmiştir. (Kırgız Tuusu, s:11) Hokand Hanlığı'nın hem siyasi lideri, hem de ordu komutanlarından biri olan Alimbek özellikle 1850-1876 yıllarında hanlığın güttüğü siyasette büyük bir rol oynamıştır. Malla Han'ı tahta geçirip (1857-1862) Ancıyan'a vali olarak tayin eden,

1862'de onun yerine yeğeni Şah Murat'ı tahta geçirip kendisi de başvezir (başbakan) olan Alımbek Datka (Urstanbekov-Çoroyev, s:15; Saray, ss:218-220) sadece Kırgız Türkleri'nin değil, bütün Türklerin birlik ve beraberliğini hedef edinmiş; o sebeple Doğu Türkistan Türkleri'nin hürriyeti uğruna Hokand Hanlığı'nın askerlerini seferber etmiştir. Ayrıca Datka bu düşüncesini toplumun kültür seviyesini yükseltme uğrunda çalışarak da göstermiştir. O; sebeple Oş'ta bir medrese kurarak, diğer ülkelerden ününü duyduğu alimleri, hocaları getirterek her yıl yüzlerce gencin okuma-yazma öğrenmesinde, yetişmesinde etkili olmuştur (Kırgız Tuusu, s:11). Hatta bu medresenin giderini karşılamak üzere kendi topraklarını bile vakıf haline getirmiştir.

Kurmancan 1811 yılında Oş şehrine yakın Madı Kışlağı ((Kara Suu bölgesinde)nda Munguş sülalesinin Bargı Kabilesi'nden olan orta halli, hatta varlıklı bile sayılabilecek bir çiftçi olan Mamıt-bay (Mamatbay)'ın kızı olarak dünyaya gelir. 17 yaşında iken Coor Kabilesi'nden Kul Seyit ile evlenir ve bir yıl sonra Üç Taş Yaylası'ndaki baba evine gelir; 3 yıl geçince de kendi gibi eşinden ayrılmış, Hokand'ın başbakanı ve komutanı Alımbek Datka ile evlenir (Urstanbakov-Çorayev, s:90; Kanesarıyev, s:7). Kurmancan'ın Alımbek ile evliliğinden 5 oğlu, 2 kızı olur. 96 yaşında öldüğünde ise çocuklarıyla torunlarının, onların çocuklarının sayısı 100'e yaklaşmıştır.

Kurmancan misafirin eksik olmadığı evlerinde büyüğe-küçüğe nasıl davranılacağını, memleketinin örf ve adetlerini daha küçük yaştan itibaren öğrenmiştir. Babasının tuttuğu özel hocalardan dini bilgileri de alan Kurmancan aklı, fikrini çekinmeden söyleyebilen, düşünmeden konuşmayan ve izzeti nefsine son derece düşkün; hassas değerler söz konusu olduğunda ise taviz vermeyen kişi-

liğiyle tanınır. Bunda çevresinde saygın, sözü dinlenen, yerinde konuşan, kimse-nin hakkını yemeyen, anlatma yeteneği gelişmiş, dinine düşkün ve okur-yazar bir kişi olan babası Mamatbay'ın büyük bir etkisi vardır (Kenesarıyev, s:8). Onun silik ve hiçbir özelliği olmayan ilk eşi Kul Seyit ile olan evliliğini bir yıl sonra bitirmesi ve törelere karşı gelerek baba evine dönməsi kadar Alımbek'le evlendikten sonra Oş'lu şeyhlere özellikle de Şeyh Übeyde'nin soyundan Şeyh Selahattin'e mürit olmasında (Kanesarıyev, s:11) bu yetiştirme tarzının ve güçlü kişiliğinin tesiri ise, kesindir.

Kurmancan, Alımbek ile evlenene kadar sıradan bir kadındı. Ancak saygı uyandıran duruşuna ve güzelliğine bir görüşte kapılan Hokand'ın yiğit komutanı ile kurduğu bu yeni hayat, onun bugün bile "Altay Kraliçesi" anlamına "Alay Hanıçası", "Altay Kanikesi" diye anılmasına sebep olmuştur. İyi bir eğitim görmüş, kültürlü ve görgülü Kurmancan, "datka" ünvanını almış olan Alımbek'in tam istediği gibi biridir. O, kocasının evine geldiği günden itibaren yerinde konuşması, zeki ve işbirliği, mantıklı davranışı, doğru kararları ile yeni memleketinde hemen sivrilmiş, her meselede ona danışır olmuştur (Kanesarıyev, s:9).

Kurmancan, eşi Alımbek'in ölümüne kadar her konuda akıl hocası, arkadaşı, sırdaşı olmuştur. "Datka" ünvanını almadan önce de at üstünde askerlerin başındadır ve yanında da çoğunlukla oğullarından biri veya birkaçı vardır (Türkestanskiye Bedomstki Gazetesi). Hatta kocası Hokand'a gittiği zamanlarda bile onun yokluğunu hissettirmemiş; milletin güvendiği, akıl danıştığı bir kadın, askerlerin başında da bir komutan olmuş; çocuklarının ruhunu ve kalbini ise "hür ve bağımsız Kırgızistan" ruhuyla doldurmuştur (Kanesarıyev, ss:8-

9).

Kurmancan, Türkler içinde "datka" ünvanı verilen ilk kadındır (Turkestan-kiye Bedomsti). "Datka", Hokand ve Buhara hanlıkları zamanında yönetimin en üst kademesini ifade etmekteydi (Manas Enciklopediya, s:171). Kelime anlamı "gerçek bağılılık" demek olan bu ünvanın bulunduğu vilayetin idare amiri (yani valisi), siyasi ve dini lideri, hatta toplumda çıkan bütün problemlerin çözücüsü, temyiz ve şikayet dilekçelerine bakan hukuk görevlisi, vilayetle ilgili kararları gözden geçiren, askerlerin komutanı kısacası emrindeki bölgenin tek yetkilisi demektir (Kenesariyev, s:9).

Kurmancan'a bu ünvan Alımbek'in ölümü ve Hudayar Han'ın üçüncü defa tahta geçmesinden sonra verilmiştir: Ruslar, Hokand ile birlikte Hive ve Buhara hanlıklarını da alarak "Orenburg" ve "Batı Sibiry" valilikleri ile "Türkistan Genel Valiliği"ni (Türkmenistan, Fergana, Semerkand, Sirderya ve Semirechie de buna ilave edilmiştir) kurmuşlar; başına da General Kaufman'ı getirmişlerdi. Bu arada Hudayar Han'ın tahmini kaybetmeme uğruna Rus yanlısı davranışları sonucu Hokand'da bir huzursuzluk başlamıştı (Hayıt, s:90; Saray, ss:226-230). Tam bu sırada Alımbek'in ölümüyle boş kalan "datka"lık ünvanı, Alımbek'in ilk eşinden olan oğlu Carkınbay'a verilmek istendi. Ancak Hudayar Han'ın bu isteği Oş Vilayeti'nin hakimi olan üvey oğlu tarafından kabul edilmiştir. Zira Kurmancan'ın şerefine, fikirlerine, alacağı kararların doğruluğuna büyük bir saygı göstermekte; babasının dolu sağ iken böyle birşeyi uygun görmemektedir. Hatta bu kararı sarayda beylik için birbirlerine düşman olan kişilerle ailenin büyükleri bile onaylarlar (Kenesariyev, s:9). Böylece Hokand'a "Kırgızların Ruslara olan güven ve bağlılığını araştırmaya gelen Sait Muzaffer

ile Hudayar Han'ı bile şaşırtmıştır. Böylece Kırgız Türklerinin "Altay Kraliçesi" dedikleri Kurmancan'a Buhara şeyhülislamının fetvası ile 1876'da "datka" ünvanı verilmiştir (Saray, s:231; Hayıt, s:90, Kenesariyev, s:9).

Eşinin ölümünden sonra oğullarıyla birlikte Oş'a gelen Kurmancan Datka sadece bu vilayeti idare etmekle kalmamış; Hokand Hanlığı'nın siyasi meselelerine de karışmıştır. Hatta Kırgız askerlerinin başına geçirdiği oğlu Abdıldabek'i yanına alarak anne tarafından akrabası olan Hudayar Han'ın annesi Carkınayım'a götürerek aralarındaki düşmanlığın bitmesini, oğlunun Oş'a vali olmasını sağlamıştır (Kenesariyev, s:9).

"Datka" ünvanı, onun ömrünün sonuna kadar Kırgızların bağımsızlığı uğruna çalışmasını engellememiş, her fırsatta Rus kuvvetlerinin karşısına askerleriyle çıkarak aşılmaz bir set olmuştur. Hatta aynı yılın Nisan ayında Oş'tan Altay vadisine ilerlemeye çalışan Skobelev'i püskürtmek için oğlu Abdıldabek ile hazırlıklarını yapan Kurmancan Datka "bir kadının bu denli başarısını çekemeyen İmam Kulu adlı bir Kırgız" tarafından haberdar edilince Skobelev'e yenilir ve esir edilir (Saray, s:231, Kenesariyev, s:9, Hayıt, s:90). General İvanov ve Skobelev 65 yaşındaki bu kadının güzelliğine, duruşuna hayran kalırlar. Skobelev ona yer ve saygı gösterir. Onun "çarşımaları durdurması" yönündeki isteğine Kurmancan'ın cevabı ise "iç işlerine karışılmaması" şartıyla "evet" olur (Saray, s:231-232; Hayıt, s:90). Kurmancan da Skobelev ile 5 maddelik bir şartname imzalayarak (Kurmancan Datka, s:33) Kırgız Türkleri'ne tam — 31 yıllık bir huzur sağlamıştır. Bu anlaşmadan sonra Ruslar Kurmancan'ın ölümüne kadar ona karışmamışlar; bu yiğit kraliçenin ülkesini idare etmesine izin vermişlerdir (Saray, s:232; Hayıt, s:90-91). Kırgız ta-

rihinde "Şartname" adıyla bilinen anlaşmanın maddeleri şunlardır:

ŞARTNAME:

1.Eski hanlığın karargahının yine önceki şekline uygun düzenlenmesi, iki taraf için de uygun olmaz.

2.Yedi şehirli Hokand Ülkeleriyle Rus İmparatorluğunun istiklali altında,iki tarafın birleştiği kabul edilmiştir.

3.Yerli halkını hayat tarzına, sahip olduğu dinine, Rus idaresi tarafından bir baskı uygulanmayacaktır.

4.İsyan olursa, bütün halk (millet) değil; sadece isyan edenler cezalandırılacaktır. Ele geçen ya da bizzat kendi gelecek suçunu itiraf edenler, azat edilecek; sürgün edilen ancak kaçan halka, tekrar kendi ülkelerine geri dönmelerine, sakin bir hayat sürmeleri şartıyla izin verilecektir.

5.Rusyanın kendi idaresi altındaki başka halk toplulukların hepsi de bu yedi şehirli ülkenin halkı için endişe duymaktadır.

Ancak annesi Kurmancan'ın imzaladığı şartnameye uymayan Abdıldabek, kardeşi Mamıtbek ile memleketi terketmek zorunda kalır. Pamir'de, Oganistan'da asker toplamaya devam eden Abdıldabek'in (Kenerasariyev, S:10) Mekte'ye giderken ölmesinin (Saray, s:231; Hayat, ss:90-91) ardından Kamçibek'in yakalandığı ve asılacağı haberi gelir. Yıl: 1895'tir. Abdulkerimov'un Binbaşı Akbiy'in eşi Tacıgül Hanım'dan duyduklarına göre Kurmancan en küçük ve sevgili oğlu Kamçibek'i darağacına kendi eliyle yollar. O sırada 84 yaşında olan Kurmancan her yeri simsiyah örtü ile kapatılmış atlı arabanın içinde askerleriyle birlikte ve elleri zincirle bağlı oğlunu idama götürmektedir. O anda yanındaki askerlerden birinin "onu Altay'a kaçırıp kurtarması"yönündeki isteğini duymak bile istemeyen yiğit Kurmancan "bu bir şehit ölümü" diye cevap vererek yola de-

vam eder. Kaynaklarda "asılma sebebi" hakkında çeşitli rivayetlerin dolaştığı Kamçibek'in idam edilmesi ile ilgili olarak "bütün tabiatın, hayvanların, nehirlerin yas tuttuğu" yolunda pekçok efsane vardır (Abdulkerimov, ss:20-23). Gerçek olan şeyse Kurmancan'ın oğlunun asılışını dimdik, gözlerinden yaş bile akmadan, gururla izlemesidir. Kısacası Kurmancan Kırgızların özgürlük mücadelesi için çıktığı bu yolda sevgili oğlu Kamçibek'i feda etmekten çekinmemiştir.

Kurmancan Datka Kırgızlar için bugün bile "Altay Kraliçesi" olarak bilinmekte; Oş şehrinin kutsiyetinin, öneminin Kurmancan'dan geldiğine inanılmaktadır. Adına para ve pul bastırılmış bu kahraman Türk kadını Oş'un kuruluşunun 3000. Yıl kutlamalarında at üstünde canlandırılmıştır. "Ruhu şad olsun!" deyip, asıl kahramanı olduğu bir "kence epos" olduğunu belirttikten sonra hakkında Gulbadam Matiyeva ile Abduraşit Urbayev'in söyledikleri kısa destanları vermek istiyoruz:

TARİHTEKİ YILDIZ SÖNMEMİŞ DURUYOR

Zaman uçup gidiyor tulpar at gibi
Devirler değişiyor durmaksızın
Ata yurdun tarihinin acısı
Sanki Kurmancan'ın hayatı gibi.

x x

Namussuzluğu, temizliğe her gördürmeyip
Kötülüğü, iyiliğe kollatmayıp,
Pekçok sıkıntidan narinleri savunup,
Kavgadan bitip tükenmiş halkı.

x x

Çatallaşan nice meseleleri,
Halkın yarını için halledip de gelmiş.
Ana gibi kanatları altına almış bunca halkı,
Sırtlayıp, nice problemleri çözüp de gelmiş

x x

İnsanlığın en yüce, asil sıfatları
Ayrıca söyleniyor her tarafta yaptıkları.
Örnek olmuş, halka adanmış hayatını,
Duruyor sönmeyen yıldız tarihteki.

Gulbadam Matiyeva.

"KURMANCAN DATKA" NIN VASIYESİ

Dostlarım, halkım-milletim, evlatlarım,
Yakın gibi, dönülmez yola gideceklerim.
Yaşlılarla-gencinle meşgul ol, kulak ver,
İşte bunlar, vasiyet edip söyleyeceklerim.

x x

Ezelden Kırgız olarak yaratılmış,
Ala-Too'nun arasında dağılmış.
Adigine'nin, Tagayım'ın çocukları
Aklı ile gayretine güvenmiş.

x x

Kızlarını kırmak için gazalarda çekilmeden
Yıkılsak da bir düşmana yenilmeden,
Er Manas'ın tuğunu yüksek tuttuk,
Yiğitlikle eyerimizden eğilmeden.

x x

Savaş ile geçti nice zamanlar,
Uykusunu böldü halkın katliamlar,
Yeter, artık kan dökme dursun,
Nesli çoğalıp, büyüyüp gelişsin Kırgızlar.

x x

Eskisi gibi "Sağ" ile "Sol" birleşip,
Şura kursun karşı karşıya oturup,
Tartışsın ata yurdun kaderini
Ne zaman ki tehlike tepesinde durup.

x x

"Sağ" ile "sol" bir fikirde birleşmezsek,
Hakarete uğramaz mı "kalpak" ile "ele çek"
Üstümüzden kara bulut gider mi,
Halkımızı bekliyor nasıl bir gelecek?

x x

Uyanık olun: zaman başka, şart başka,
Arkamız yok atın başını çek başka,
Akıl edip birazcık kıvıldamazsak,
Ansızın takılıp kalmayalım sert taşta.

x x

Hürriyete gider şimdi bir tek yol,
Lazım bize Hokand ile birleşmek.
Kılıç değil, komuz vurarak boyun eğdirip,
En büyük ihtiyaç Rus ile dost olmak.

x x

Dostlarım, halkım-milletim, evlatlarım,
Yakın gibi, dönülmez yola gideceklerim.
Yaşlılarla-gencinle meşgul ol, kulak ver,
İşte bunlar hepimize söyleyeceklerim.

x x

Göremezsem dünyayı, gökyüzünü, yıldızı
İçemezsem ot kokan (o güzelim) kumuzu
Hepsini getirip, çağırım "Sağ", "Sol"u
Ölümlüm bile birleştirsın Kırgız'ı.

Abduraşit Urbayov

NOTLAR:

SARAY, Mehmet Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi. Ankara, 1996. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurumu Yayınları XXIV. Dizi- Sa.21.

KAFESOĞLU, İbrahim Türk Milli Kültürü 1991. İstanbul: Boğaziçi Yayınları: 93 (6.Baskı)

ORKUN, Hüseyin Namık Eski Türk Yazıtları 1936. İstanbul.

GÜRÜN, Kamuran Türkler ve Türk Devletleri Tarihi 1984. Ankara: Bilgi Yayınları Özel Dizi: 20 (1981).

M.SIDIKOV, M.ABDIRAHMANOV, İ.UMAROV, M.NURGAZİYEV, M.TALİPOV, M.AHUNOV, A.SAPARBAYEV, C.ŞERİYEV, P.CUSUYEVA, M.ERKEBAYEV, S.KOYÇUMANOV, T.ÖMÜRZAKOVA,

A.ABDİKADİROVA "Ahimbek Datka ve Toplum Birliği" Kırgız Tuusu, 2000.30.Mayıs-1.Haziran.

B.U. URSTANBEKOV- ÇOROEYEV, T.İ. Kırgız Tarihi (Kıskaca Ençiklopediyalık Sözlük) 1990. Frunze: Kırgız Sovet Ençiklopediyasının Başkanı Redaksiyası.

KENESARİYEV, T. "Kurmancan Datka" Kurmancan Datka-1991. Oş: Kırgızistan Curnalistter Soyuzu. Dayardagandar ve Redaktoru: A. Kaparov, M. Akmatov. Turkestanskiye Bedomsti Gazetesi "Kurmancan Datka" 1907, 1.Mart.

Manas Ençiklopediya.

Kurmancan Datka (Eskerü-ülör-Koşaktar) 1991. Oş: Kırgızistan Curnalistter Soyuzu. Dayardagandar ve Redaktoru: A. Kaparov, M. Akmatov.

KARAL, Enver Ziya I. Dünya Tarihi, Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1970. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIII. Seri No:165 5. Cilt. 3 Baskı ss: 214-247.

KARAL, Enver Ziya II. Dünya Tarihi, Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1976. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlarından XIII. Dizi 16 fl s:23. (2. Baskı)